

УДК 94 (477.83) «1860–1890»

О. В. Пестрикова

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПОЛЬСЬКІ ІСТОРИКИ ЛЬВОВА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX ст.: ДО ПИТАННЯ ПРО ТЕРМІНОЛОГІЧНЕ ВИЗНАЧЕННЯ ОСЕРЕДКУ В ІСТОРІОГРАФІЇ

Досліджено проблему термінологічного визначення спільноти польських істориків Львова другої половини XIX ст. Проаналізовано історіографічну традицію з вивчення цієї проблеми в сучасній польській та українській історичних науках.

Ключові слова: К. Лиске, «львівська історична школа», історична школа, львівський історичний осередок, історики Львова.

***Пестрикова О. В.* Польские историки Львова второй половины XIX в.: к вопросу о терминологическом определении центра в историографии.**

Изучены проблемы терминологического определения сообщества польских историков Львова второй половины XIX ст. Проанализирована историографическая традиция изучения этой проблемы в современной польской и украинской исторических науках.

Ключевые слова: К. Лиске, «львовская историческая школа», историческая школа, львовская историческая среда, историки Львова.

Вітчизняні дослідники доклали чимало зусиль, щоб переконливо продемонструвати як доля Української держави й українського народу зокрема вплинула на її істориків. Водночас вони зробили набагато менше у вивченні того, як «внутрішні», суто «наукові» та «історичні» чинники вплинули на розвиток вітчизняної історіографії. Однією з перешкод на шляху подібних досліджень був і продовжує залишатися вузький етноцентризм – найчастіше під українською історіографією й досі розуміють лише праці українських істориків, з українською національною ідентичністю, присвячені вивченню суто історії України (і лише в її українознавчих аспектах). Проте уважний погляд хоча б на власне фактологічний бік розвитку історичної науки в Україні відкриває набагато різноманітнішу палітру української історіографії. Один із можливих прикладів – феномен «львівської історичної школи» (історичного осередку) кінця XIX ст., де співпрацювали історики-поляки, які досліджували переважно різні проблеми історії України.

Таке на перший погляд дивне запропоноване нами написання назви співтовариства із використанням лапок не випадкове. Сучасні дослідники мають однакові погляди на багато аспектів, пов'язаних із діяльністю цієї наукової спільноти. Наприклад, констатують, що поштовхом для бурхливого розвитку історичних досліджень у Львові стала полонізація місцевого університету [14, s. 113, 114]; що визначна роль в організації цих досліджень належала видатному польському (австрійському, львівському, галицькому?)

історик Ксаверію Ліске [11, с. 201; 18, s. 8; 21, s. 94]; стверджують, що він згуртував довкола себе групу талановитих учнів (які відзначилися не тільки в галузі історичної науки, але й у таких сферах, як музеєзнавство та архівознавство) [6, с. 8; 9, с. 357]; зазначають, що львівські історики тієї доби заклали підґрунтя для наукового вивчення історії Галичини (по суті, вони створили та впорядковали історичний архів, підготували унікальне археографічне видання «Akta Grodzkie i Ziemskie», опублікували 25 його томів, а також налагодили видання досить авторитетного й на сьогоднішній день часопису – «Kwartalnik Historyczny») [2; 9, с. 358; 13, s. 184]. Проте в спеціальній науковій історіографічній традиції залишається донині абсолютно не визначена назва, дефініція (а можливо, просто метафора) цього історичного феномена – «школа», «середовище», «осередок», «напрям» чи «гурток»? Тому мета нашої статті – огляд найбільш плідних історіографічних дискусій, які розгорнулися й тривають у сучасній історіографії з цього приводу.

Друга половина XIX ст. в інтелектуальній історії Львова позначена сплеском активної діяльності польських істориків. Перш за все це було пов'язано з процесами реполонізації в академічному середовищі, в результаті яких значно збільшилася кількість істориків польського походження. Особливі місце та роль львівського історичного середовища в розвитку польської історичної науки неодноразово відзначали польські дослідники. За їх підрахунками, близько третини видатних дослідників, які становили еліту польського історичного середовища другої половини XIX ст., були так чи інакше пов'язані зі Львовом [17, s. 17, 18]. Сучасний польський дослідник Є. Матерніцький стверджує, що в багатоетнічному та мультикультурному Львові існувало єдине історичне середовище, але воно було дуже диференційоване [Ibid., s. 21].

У наш час львівське історичне середовище досліджували в рамках спільного польсько-українського проекту «Багатокультурне історичне середовище Львова XIX і XX ст.», що функціонував протягом 2004–2007 рр. По суті, це стало найбільш комплексним вивченням феномена львівського історичного середовища, адже до цього детальний аналіз діяльності даного явища ні українські, ні польські дослідники не проводили.

Примітним є те, що першими авторами, чії праці стосувалися розвитку польської історичної науки у Львові, стали самі представники цього осередку. Посилення уваги до вивчення історії діяльності польських істориків Львова спочатку мало виключно «ювілейний» характер, тобто праці виходили друком напередодні чергової ювілейної річниці з часу заснування часопису «Kwartalnik Historyczny». Так, у 1930-х рр. було опубліковано статті польських дослідників Ф. Папе, Є. Барвінського, Т. Е. Модельського та К. Тишковського, у 1950-х – Т. Мантойфеля та М. Серейського, у 1980-х – Т. Кондрацького, В. Маєвського, А. Галоса та ін. [2].

Характеризуючи сучасну історіографічну ситуацію довкола вивчення проблем, пов'язаних з історією розвитку та діяльності співтовариства польських істориків Львова, слід звернути увагу на досить показову невизначеність щодо термінологічного окреслення львівської спільноти польських істориків, наявної в дослідженнях останніх років. Вона полягає у проблемі вибору між термінами «школа» або «середовище», що, напевно, дозволило б більш концептуально окреслити сутність і форму організації відповідної спільноти істориків Львова другої половини XIX ст.

Слід зазначити, що власне в українській історіографії цю проблему майже не вивчали. Так, досліджуючи польську історіографію другої половини XIX – першої половини XX ст., сучасний український історик Л. Зашкільняк, наприклад, стосовно польських істориків Львова застосовує термін «історична школа», проте зазначає, що таке визначення умовне. Подібне визначення зустрічаємо і в праці іншого відомого українського історика Я. Ісаєвича [1]. Загалом у сучасній українській історіографії категорія «наукова школа» ще не отримала належного висвітлення і досі не існує загального визначення цього поняття в історіографії. Як цілком слушно зауважував ще в 1990-х рр. дніпропетровський історик Г. Мерніков, існує історіографічна плутанина в розумінні категорій «школа», «напрямок» та «течія» [3, с. 322]. Із того часу чіткого розмежування в трактуванні цих термінів в історіографії так і не відбулося.

Водночас Є. Матерніцький зазначає, що польські історики надають суттєвого значення систематизації історіографічних явищ, заснованої на теорії шкіл. Автор підкреслює, що, незважаючи на те що термін «історична школа» в польській історичній науці є часто вживаний, він не має чіткого визначення, а точніше, наявні його визначення переважно занадто широкі та багатозначні. Досить часто цей термін застосовують бездумно. Як правило, історики вкладають у нього абсолютно різний сенс. Наприклад, для одних «історична школа» – це група істориків, які виражають схожі погляди на минуле, для інших – колектив дослідників, які дотримуються певної, відмінної від інших, методології дослідження. Дослідник зауважує, що часто можна спостерігати явище, коли під терміном «історична школа» розуміють групу істориків, які є представниками певної історичної субдисципліни [16, s. 24]. Розвиваючи думку польського історика, слід зауважити, що, дійсно, львівський осередок польських істориків докорінно відрізнявся від інших шкіл та осередків у польській історіографії на зламі століть своєю політичною незаангажованістю та ідеалами наукового позитивістського історичного знання. Проте якщо поглянути ширше, то згідно з цим критерієм, як слушно зауважив ще один сучасний польський дослідник Т. Павелець, може бути охоплена майже половина всіх європейських істориків означеного періоду, адже вони також у своїх дослідженнях послуговувалися позитивістськими методами [19, s. 52]. У зв'язку з цим Є. Матерніцький вважає, що в цьому випадку необхідно відмовитися від застосування терміна «школа» для визначення певної методологічної

орієнтації в історичних дослідженнях, натомість це явище безпосередньо можна пояснити за допомогою терміна «напрямок» [16, s. 27]. Також, на думку автора, немає жодної підстави називати школою усіх істориків, які просто були пов'язані з тим чи іншим науковим осередком (наприклад, варшавським чи краківським). У таких випадках правильніше вести мову про історичне або історіографічне середовище [Ibid., s. 25].

На прикладі львівських істориків цю тезу можна логічно підтвердити: назвати «історичною школою» таку доволі значну кількість польських істориків Львова другої половини XIX ст. неправильно і нелогічно, адже тоді до такої «школи» потрапляють усі дослідники, які мешкали в цьому місті в означений період і були поляками за походженням.

Крім того, Є. Матерніцький цілком слушно зауважив, що термін «історична школа» щодо істориків XIX–XX ст. може бути застосований лише у двох випадках: коли необхідно виокремити головну спрямованість поглядів істориків на національне минуле (у даному випадку Речі Посполитої) або коли йдеться про видатних наукових особистостей, які змогли зібрати навколо себе широке коло істориків і вплинути на їх подальшу наукову долю [Ibid., s. 26].

У першому випадку, коли говорять про формування самою школою власної візії, то дослідники погоджуються з тим, що за таким критерієм не можна виокремити «львівську історичну школу», адже її представники не сформували спільних концептуальних поглядів на історичне минуле Речі Посполитої.

Щодо другого критерію – значення особистості вчителя-засновника школи – слід наголосити, що у випадку К. Ліске спеціальних досліджень із цієї теми не здійснювали. Крім того, для висвітлення даного питання необхідно залучити до наукового обігу доволі широке коло джерел, у тому числі й нарративного характеру (мемуари, спогади, приватне листування).

Невизначена й ситуація стосовно тих осіб, які мають бути зараховані до представників школи, адже можуть бути враховані всі сучасники або лише ті дослідники, які хоч якось пов'язані з діяльністю та поглядами вчителя або тільки його безпосередні учні, які у своїй подальшій діяльності пішли його шляхом.

Школи першого типу Є. Матерніцький пропонує називати історіософськими, а другого – суто дидактичними, де обов'язково й має бути наявна ланка вчитель–учень. Для історіософських шкіл основним складником, на його думку, є ідеологічна або політична доктрина її представників. Яскраві приклади таких шкіл, згідно з Є. Матерніцьким, – варшавська та краківська історичні школи.

Подібні концепції та висновки можна зустріти і в працях деяких сучасних російських істориків. Наприклад, С. І. Михальченко, проаналізувавши історіографію проблеми «історичної школи» протягом XX ст. у російській історичній науці, вивів два основні критерії, за якими можна виокремити наукову школу, – педагогічний і методологічний.

Педагогічний аспект наукової школи передбачає наявність учителя, навколо якого гуртуються його учні. Власне саме останні й формують певну наукову школу. Методологічний передбачає спільність методів і методології історичних досліджень [4, с. 53–56].

Відомий український діаспорний дослідник Л. Винар у своїй праці «Силуети епох» також спробував визначити чинники, які, на його думку, складають основу для формування й подальшої діяльності історичної школи. До них він відніс організаційні структури, які включають науково-навчальні установи, спільність основних історіографічних концепцій засновника та його учнів, спільність методології історичного дослідження, наукові видання, зокрема наявність головного історичного періодичного органу, спільність історіографічних засад тощо [3, с. 339].

Спробуємо конкретизувати критерії Л. Винара для польських істориків Львова другої половини XIX ст. Так, навчально-науковими установами, навколо яких гуртувалися ці історики, були університет, історичний архів та музей. Головна їх організаційна структура – це львівське історичне товариство. Сучасники відзначали особливість методологічного підходу польських істориків Львова до вивчення історичного минулого: яскраво виражений позитивізм як методологічний принцип досліджень, відсутність будь-якої політичної заангажованості та обережність у висновках. Науковим виданням, навколо якого об'єднувалися дослідники, був заснований К. Ліске часопис «Kwartalnik Historyczny». Так, єдиний критерій, якому не відповідає досліджувана спільнота польських істориків Львова, аби називатися школою, – це відсутність спільної для них історіографічної концепції.

Доволі чітко виклав своє бачення термінологічного окреслення сутності й організаційного оформлення осередку польських істориків Львова другої половини XIX ст. сучасний херсонський дослідник Є. Сінкевич у статті «Львівське історичне середовище другої половини XIX ст. До проблеми порівняння з краківською і варшавською історичними школами» [7]. Розглядаючи львівських істориків у контексті дослідження ще двох осередків – краківського та варшавського, – автор зазначив, що стосовно останніх двох у наукових дослідженнях традиційно застосовують термін «історична школа». Науковець наголосив, що застосування цієї ж дефініції щодо львівського осередку в українській історіографії є лише аналогією, запозиченою з польської історіографії [Там само].

Такої ж думки дотримується й сучасний польський учений Т. Павелець. Зокрема, він стверджує, що поширений у літературі термін «львівська історична школа» лише тісно пов'язаний із різнорідними схожими поняттями шкіл – «варшавської» та «краківської» [19, s. 60].

Дозволимо собі навести ще декілька прикладів доволі різних за змістом визначень сутності «львівської історичної школи» у сучасній історіографії. Дослідник наукової спадщини О. Бальцера, сучасний український учений П. Юрейко, стверджує, що «львівську історичну школу» в сучасній історіографії не прийнято трактувати як школу в повному розумінні слова, а

тільки як сукупність окремих учених, близьких у своїх поглядах. Проте для спрощення аналізу їх діяльності науковець вважає доцільним застосовувати саме таке визначення для відповідного осередку польських істориків Львова [12, с. 227].

У розвідці сучасної львівської дослідниці О. Осередчук, присвяченій вивченню діяльності Л. Фінкеля, зазначено, що «у 1886 р. з ініціативи Ф. Папе та Л. Фінкеля був реалізований проект школи К. Ліске – утворено Історичне Товариство» [5, с. 290].

Сучасний український дослідник русько-польських відносин пізнього середньовіччя Г. М. Савчук доводить існування «львівської консервативно-романтичної школи» в другій половині XIX – на початку XX ст., а до найбільш визначних її представників науковець відносить А. Прохаску, О. Бальцера і Ф. Папе. Також, на його думку, як логічне продовження попередньої школи (нове покоління) на початку XX ст. (до 1939 р.) функціонувала «львівська школа», до представників якої можуть бути віднесені С. Закшевський, Ф. Буяк та С. Зайончковський [6, с. 4–8].

Отже, традиційно до учнів К. Ліске і відповідно до представників «львівської історичної школи», дослідники пропонують відносити А. Прохаску [1], Л. Фінкеля [5], Ф. Папе, Ф. Буяка, В. Абрахама, Ш. Ашкеназі, С. Закшевського, С. Зайончковського [6], О. Бальцера [8], А. Чоловського, В. Чермака [9]. Як слушно зазначав Є. Матерніцький, у дослідженнях, пов'язаних безпосередньо із «львівською історичною школою», наявні суттєві неточності у списках учнів К. Ліске. Так, до переліку учнів іноді навіть відносять двох абсолютних антагоністів Б. Дембінського та Ш. Ашкеназі або навіть осіб, які були одного віку з К. Ліске і ніколи не навчалися під його керівництвом (наприклад, А. Шельонговського й Т. Войцеховського) [16, с. 40].

Сучасний український дослідник І. Чорновол, вивчаючи діяльність О. Калитовського, аналізує і «Українську історичну школу» К. Ліске [19]. Він зазначає, що цю школу так і не було сформовано у зв'язку з тим, що «ментальність української інтелігенції тієї доби була скерована передовсім на створення нарративу національної історії. Попит існував лише на науково-популярну – не наукову літературу» [11, с. 202]. Представниками несформованої школи дослідник вважає О. Калитовського, К. Заклинського, М. Вагилевича та ін.

Сучасний польський історик А. Точек, який є автором найбільш ґрунтовних досліджень з історії діяльності даного польського історіографічного осередку, у праці, присвяченій науковим історичним товариствам Львова другої половини XIX – першої половини XX ст., зазначає, що найдавнішим об'єднанням істориків міста було Львівське історичне товариство, ініціатори створення якого – польські історики, згуртовані не стільки навколо Львівського університету, стільки довкола «творця львівської історичної школи К. Ліске, але його ідею втілили в життя його учні» [20, с. 212].

Отже, чіткого термінологічного визначення сутності змісту й форм діяльності львівської спільноти польських істориків, так чи інакше пов'язаних із К. Ліске, у спеціальній науковій літературі не існує. Одні історики застосовують термін «історична школа» щодо нього свідомо (наприклад, для зручності викладення матеріалу), інші – несвідомо (за аналогією з «краківською» та «варшавською» школами). Звичайно, таку ситуацію можна пояснити перш за все тим, що самі поняття «історична школа» та «історичне середовище» на сьогодні залишаються нечітко визначеними як в українській, так і зарубіжній історичній науці.

Також можна стверджувати, що одноразово застосований М. Бобжинським ще наприкінці XIX ст. термін «львівська історична школа» історики вживають як вдалу метафору і сьогодні [16, s. 39].

Лише на початку XXI ст. зарубіжні й українські історики спробували внести в це питання певну методологічну чіткість, а саме визначити терміни «історичне середовище», «осередок істориків», «історична школа». Можливо, трохи більшої теоретичної та термінологічної визначеності для подальших досліджень історіографічного феномена, сформованого у Львові у другій половині XIX ст. і пов'язаного із діяльністю польських істориків, надасть уведення поняття, запропонованого Є. Матерніцьким, – «львівське історичне середовище» (тобто соціально-культурні умови, що склалися у мультикультурному Львові протягом другої половини XIX ст., за яких жили та працювали місцеві історики). Цей термін «дозволяє» охопити всіх істориків Львова означеного періоду. У даному середовищі може бути виокремлено більш вузькі осередки дослідників, наприклад за суто національною ознакою, у тому числі польський осередок істориків Львова, український осередок істориків Львова та ін. І власне, вже в самому осередку польських істориків можна виокремити представницьку спільноту істориків, які були так чи інакше пов'язані з діяльністю К. Ліске і яких іноді й називають «львівською історичною школою». Проте для того щоб ще чіткіше визначити цей історіографічний феномен, необхідно детальніше проаналізувати характер зв'язків між зазначеними істориками, що потребує спеціальних ґрунтовних наукових досліджень.

Бібліографічні посилання

1. **Ісаєвич Я.** Львівська історична школа [Електронний ресурс] / Я. Ісаєвич. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?l=EHU&verbvar=Lv%В3vska_istorychna_shkola&abcvar=15&bbcvar=33
2. **Лазурко Л.** Часопис «Kwartalnik historyczny» і розвиток польської історіографії останньої чверті XIX – першої половини XX століття / Л. Лазурко. – Дрогобич, 2010.
3. **Мерніков Г.** Риси наукової школи в українській історіографії другої половини XIX ст. / Г. Мерніков // Дніпропетр. історико-археограф. зб. – Д., 1997. – Вип. 1. – С. 332–347.
4. **Михальченко С.** О критериях понятия «школа» в историографии / С. Михальченко // Исторична наука на порозі XXI ст.: підсумки і перспективи. – Х., 1995. – С. 53–56.

5. **Осередчук О.** Людвік Фінкель – засновник та перший директор архіву Львівського університету [Електронний ресурс] / О. Осередчук. – Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_3_4_2010/22.pdf
6. **Савчук Г.** Польсько-литовсько-руські відносини пізнього середньовіччя в польській історіософії другої половини XIX – першої половини XX ст.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / Г. Савчук. – Л., 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://disser.com.ua/contents/28818.html>
7. **Сінкевич Є.** Львівське історичне середовище другої половини XIX ст. До проблеми порівняння з Краківською і Варшавською історичними школами / Є. Сінкевич // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наук. зап. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту. Зб. наук. пр. – Рівне, 2008. – Вип. 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/1736/52/>
8. **Тищик Б.** Освальд Бальцер – видатний історик права Львівського університету (до 150-річчя від дня народження і 75-річчя – смерті) / Б. Тищик // Вісн. Львів. ун-ту. Серія юрид. – Вип. 48. – Л., 2009. – С. 3–12.
9. Українські архівісти (XIX–XX ст.): бібліограф. довідник / Держ. комархів України. УНДІАСД; упоряд.: І. Б. Матяш [та ін.]. – К., 2007.
10. **Чорновол І.** Омелян Калитовський [Електронний ресурс] / І. Чорновол. – Режим доступу: <http://www.chasipodii.net/article/213/>
11. **Чорновол І.** Робітня Францішка Ксаверія Ліске у спогадах Омеляна Калитовського (матеріали із «Словника Івана Левицького») / І. Чорновол // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. – Rzeszów, 2007. – Т. 5. – С. 199–210.
12. **Юрейко П.** Освальд Бальцер: медієвістична спадщина [Електронний ресурс] / П. Юрейко. – Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nznuoa/ist/2009_14/19_Jurejko.pdf
13. **Julkowska V.** Ksawery Liske 1838–1891 / V. Julkowska // Złota Księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku. Pod redakcją Jerzego Maternickiego, we współpracy z Leonidem Zaskilniakiem. – Rzeszów, 2007. – С. 181–201.
14. **Lundgreen P.** Uniwersytet Lwowski i jego historycy (1784–1914): perspektywa porównawcza niemieckiego i austriackiego rozwoju / P. Lundgreen // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. – Rzeszów, 2005. – Т. 1. – С. 101–125.
15. **Maternicki J.** Polskie badania nad lwowskim środowiskiem historycznym w XIX i XX w. / J. Maternicki // Ibid. – С. 29–62.
16. **Maternicki J.** Polskie szkoły historyczne we Lwowie w XIX w. / J. Maternicki // Ibid. – Т. 3. – С. 23–45.
17. **Maternicki J.** Program badawczy «Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.» / J. Maternicki // Ibid. – Т. 1. – С. 13–28.
18. **Papée F.** Towarzystwo Historyczne 1886–1900 / F. Papée // Kwartalnik Historyczny. – 1937. – С. 3–18.
19. **Pawelec T.** Szkoła czy środowisko? (Lwów I lwowscy historycy – uwagi metodologiczne) / T. Pawelec // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. – Rzeszów, 2005. – Т. 3. – С. 46–67.
20. **Toczek A.** Lwów – historycy w działalności towarzystw naukowych miasta (1867–1918) / A. Toczek // Ibid., 2007. – Т. 5. – С. 211–239.
21. **Tyszkowski K.** Polskie Towarzystwo Historyczne 1925–1936 / K. Tyszkowski // Kwartalnik Historyczny. – 1937. – С. 89–138.

Надійшла до редколегії 18.11.2013